

АНАЛИЗА ДОСЛЕДНОСТИ УПОТРЕБЕ ПОЈМОВА „УРБАНИ ПРОСТОР” И „НАСЕЉЕНО МЕСТО” У СТРАТЕГИЈСКО-ДОКТРИНАРНИМ ДОКУМЕНТИМА ВОЈСКЕ СРБИЈЕ ОД 2010. ГОДИНЕ*

Винко Жнидаршич¹
Дарко Лукић²
Никола Крунић³

Достављен: 26. 04. 2023.

Кориговано: 22. 05 и 16. 08. 2023.

Прихваћен: 10. 09. 2023.

Језик рада: Српски

Тип рада: Прегледни рад

DOI број: 10.5937/vojdolo2303048Z

Оружане снаге кроз доктрине исказују идеје и начела у препознавању елемената садашњих и будућих оружаних сукоба у којима се могу наћи. Иако се модерни оружани сукоби све више одвијају у градовима и селима, у документима Војске Србије недостају њихови јединствени и прецизни описи, што представља проблем. Зато је спроведено истраживање чији је предмет био усмерен на употребу појмова који се односе на урбане просторе и насељена места, са утврђивањем њихове конзистентности у доктринарним документима Војске Србије. Ограниченим циљем истраживања, а без претензија да се овде наведени појмови дефинишу, у доктринарним документима Војске Србије је утврђено како и колико се они користе, како би се помогло у јасном сагледавању проблема и подстакло разјашњавање чињеница и усаглашавање у даљим истраживањима.

* Овај научни рад резултат је обједињавања резултата истраживања у научноистраживачком пројекту који је финансирало Министарство одбране Републике Србије, под бројем: ВА-ДХ/1/22-24 „Модел управљања развојем способности система одбране”.

¹ Универзитет одбране у Београду, Војна академија, Београд, Република Србија, <https://orcid.org/0000-0002-1449-0448>, e-mail: vinko.znidarsic@va.mod.gov.rs.

² Универзитет одбране у Београду, Војна академија, Београд, Република Србија, <https://orcid.org/0000-0002-2104-0461>

³ Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Београд, Република Србија, <https://orcid.org/0000-0001-5117-6311>

Анализом садржаја докумената утврђено је да је у Доктрини Војске Србије из 2010. године, *урбани простор* издвојен у односу на друге просторе, али и да није дефинисан у том, а ни било ком другом хијерархијски нижем документу Војске Србије. У доктринама нижих нивоа ретко је у употреби или се користе слични појмови, који садрже придеве урбано и насељено.

У односу на појам *урбани простори*, у хијерархијски нижим доктринарним документима Војске Србије, највише правилима, најчешће је у употреби појам *насељена места*, који, као и претходни, није дефинисан у документима Војске Србије, али јесте у државном пропису, и то у Закону о територијалној организацији Републике Србије.

На основу откривеног резултата да је термин *насељена места* одређен државним прописом у односу на термин *урбани простори*, који није званично дефинисан, може се предложити да се термин *насељена места* убудуће усаглашено користи у свим доктринарним документима.

Кључне речи: *урбани простори, урбане средине, урбано окружење, урбана подручја, насељена места, доктринарна документа, Војска Србије, оружани сукоби*

Увод

Модерни оружани сукоби се све више одвијају не само у близини већ и унутар градова и села (Höglund, et al., 2016; Elfversson & Höglund, 2021; Elfversson, 2021). У Доктрини Војске Србије, која је објављена 2010. године, наведена је претпоставка да се сукоби применом оружане силе ради остваривања ограничених циљева могу водити између држава или унутар граница једне државе, у облику оружане побуне или борбе против тероризма у *урбаним* и ван *урбаним просторима* (Republika Srbija, 2010). Урбани простори су овим наводом наглашено одређени као значајнији у односу на друге ван урбане просторе, али у основном доктринарном документу Војске Србије нису одређени дефиницијом и није објашњено шта би се подразумевало под тим појмом.

Будући да се савремени оружани сукоби заиста, а и све интензивније и чешће одвијају баш у оваквом амбијенту, очекивано је било да се у хијерархијски нижим доктринама ова врста простора опише како би се створили услови за одређено и усмерено сагледавање свих аспеката на које урбана средина испољава утицај (Hills, 2001). Најчешћи критеријуми за разграничење урбаног и руралног простора јесу густина насељености, начин коришћења земљишта и делатност становништва (Dorrell et al., 2019). Да би се одредио утицај урбане и ван урбане средине на токове припреме, извођења, стабилизације и дезангажовања снага у војним операцијама потребно је познавати опис и карактеристике ових средина.

У Републици Србији постоје прописи који градове и села сврставају у *насељена места* (Народна скупштина, 2020), али овај појам није употребљен у Доктрини Војске Србије и појављује се тек у доктринарним документима најнижих нивоа. Због тога је недостатак јасно одређене терминологије у доктринарним документима у вези са урбаним просторима и насељеним местима одређен као проблем овог истраживања. До сада он није разматран у новијим домаћим истраживањима у контексту тока војних операција и одбране државе. Досадашња истраживања односила су се на утицај урбане средине на извођење војних операција (Terzić et al., 2018; Jurišić, 2022). Слична тематика разматрана је у страним истраживањима (Watsson, 2006; Danielsson, 2022). Интересантно је да у поменутих истраживањима аутори користе различите термине: „урбана средина”, „урбано подручје”, „урбано окружење” и „урбани простор” за углавном исту појаву.

Предмет спроведеног истраживања усмерен је на употребу појмова који се односе на урбане просторе и насељена места, са усмеравањем пажње на праћење њихове конзистентности у доктринарним документима Војске.

У раду су постављене две хипотезе: 1) да је употреба различитих појмова који се односе на урбане просторе и насељена места неусаглашена и недоследна у доктринарним документима Војске Србије и 2) да су битни појмови већ усаглашени и дефинисани законима Републике Србије, али да се у доктринарним документима користе другачији термини.

Циљ истраживања ограничен је на анализу и утврђивање како се у доктринарним документима Војске Србије користе појмови који се односе на урбане просторе и насељена места, затим да ли је та употреба усаглашена или није, и да ли постоје дефинисани појмови који би се усаглашено могли користити у тим документима.

Као главни метод истраживања коришћена је анализа садржаја доктринарних докумената Војске Србије која је касније проширена и на доктринарна документа и прописе изван Војске Србије. Компаративна анализа изведена је у ограниченом обиму, увидом у садржаје доступних докумената Републике Србије, оружаних снага држава чланица Северноатлантског савеза и Организације Уговора о колективној безбедности.

Стратегијско-доктринарна документа била су основни материјал у истраживању, који је проширен анализом научне литературе и прописа.

Анализа садржаја докумената Војске Србије

Користећи анализу садржаја докумената, као главни метод истраживања на материјалу који су чинила стратегијска и доктринарна документа Војске Србије првог и другог нивоа општости, утврђено је да појам *урбани простор* није описан ни класификован ни у једном од наведених докумената Војске Србије, па чак ни у оном у којем се почетно наводи – Доктрини Војске Србије.

Током анализе садржаја, у потрази за одређењем појма *урбани простори* у стратегијским и доктринарним документима Војске Србије, уочено је навођење и

других појмова који садрже придев урбано и сличних појмова попут: урбано окружење, урбане средине, урбанизација, урбане целине, урбани центри, урбанистички планови, рурална средина, села, град, градови, градска подручја, градска лука, градска мрежа, грађевинско-урбанистичка делатност, насељено место, насељена места, насеље, насеља, насељеност, насељено, насељена подручја.

Да би се сагледао проблем употребе непрецизно дефинисаних појмова, анализирана је употреба уочених појмова у документима која су по хијерархији изнад и испод основног доктринарног документа Војске Србије, а резултати су класификовани и разврстани у пет група: 1. стратегијска документа Републике Србије, 2. основна доктрина, 3. доктрине оперативног нивоа командовања, 4. функционалне доктрине и 5. правила и упутства Војске Србије.

Резултати анализе садржаја наведених група докумената представљени су бројем навода, поштујући захтев да се садржај наведених докумената не објављује јавно.

Прва група: стратегијска документа Републике Србије

У првој групи анализираних докумената приказани су резултати претраге појмова у стратегијским документима Републике Србије који се односе на Војску Србије, а у којима су дефинисане основе политике безбедности у заштити националних интереса, основи политике одбране и функционисање система одбране и војних делатности од значаја за одбрану земље: Белој књизи одбране Републике Србије (USP SPO MO RS, 2010), Стратегији националне безбедности Републике Србије (Narodna skupština, 2019a) и Стратегији одбране Републике Србије (Narodna skupština, 2019b).

У **Белој књизи одбране Републике Србије** (USP SPO MO RS, 2010), појам *урбана средина* наводи се једном, на страни 62, *урбанистички планови* – једном, на страни 111 и *грађевинско-урбанистичка делатност* – једном, на страни 111 (Табела 1).

У **Стратегији националне безбедности Републике Србије** (Народна скупштина, 2019a) појам *урбане средине* наводи се једном, на страни 23; *руралне средине* – једном на страни 56; *градови* – једном, на страни 15 и *градска подручја* – једном, на страни 23 (Табела 1)

Табела 1 – Приказ броја наведених појмова у стратегијским документима Републике Србије

Појам	Бела књига одбране Републике Србије	Стратегија националне безбедности Републике Србије	Стратегији одбране Републике Србије
Урбане средине	1	1	
Руралне средине		1	
Град(ови)		1	
Градска подручја		1	

У **Стратегији одбране Републике Србије** (Народна скупштина, 2019b) ови појмови нису навођени (Табела 1).

Друга група: основни доктринарни документ Војске Србије

У другој групи анализираних докумената приказани су резултати претраге појмова у основном доктринарном документу Доктрини Војске Србије, који обезбеђује идеје и начела у планирању и извођењу операција, успоставља оквир за одлучивање на свим нивоима и узајамно разумевање свих који учествују у операцијама. Предвиђено је да Доктрина Војске Србије, као основни доктринарни документ у хијерархији доктринарних докумената, повезује садржај доктрине са Стратегијом националне безбедности Републике Србије и Стратегијом одбране Републике Србије (Ostojić, M., et al., 2017).

У Доктрини Војске Србије (Republika Srbija, 2010) појам *урбани простор* наведен је једном, на страни 19, и није одређен описом (дефиницијом) (Табела 2).

Трећа група: доктринарна документа Војске Србије оперативног нивоа

У трећој групи анализираних докумената приказани су резултати претраге појмова у доктринама које су предвиђене да повезују садржај доктрина који се односи на снаге видова са Доктрином Војске Србије: Доктрина Копнене војске (Komanda KoV GŠ VS, 2012) и Доктрина Ратног ваздухопловства и противваздухопловне одбране (Komanda V i PVO GŠ VS, 2012).

У Доктрини Копнене војске Војске Србије (Komanda KoV GŠ VS, 2012) појам *урбани простор* наведен је једном, на страни 11, појам *урбано окружење* једном, на страни 24, а појам *насељена места* помиње се трипут, једном на страни 23 и два пута на страни 40. На страни 40 једном је наведен и појам *насеља* (Табела 2).

Табела 2 – Приказ броја наведених појмова у основном и доктринарним документима оперативног нивоа командовања Војске Србије

Појам	Основни доктринарни документ	Доктрине на оперативном нивоу командовања Војске Србије	
	Доктрина Војске Србије	Доктрина КоВ Војске Србије	Доктрина РВ и ПВО Војске Србије
Урбани простор	1	1	-
Урбано окружење	-	1	-
Насељена места	-	3	-
Насеља	-	1	-

У Доктрини Ратног ваздухопловства и противваздухопловне одбране Војске Србије (Komanda ViPVO GŠ VS, 2012) ни један од тражених појмова није наведен (Табела 2).

Четврта група: функционалне доктрине Војске Србије

У четвртој групи анализираних докумената приказани су резултати претраге одређених појмова у доктринама које су развијене по одређеним делатностима, односно функцијама (J-7 GŠ VS, 2013): Доктрина управљања људским ресурсима Војске Србије (J-1 GŠ VS, 2012), Обавештајна доктрина Војске Србије (J-2 GŠ VS, 2012), Доктрина планирања у Војсци Србије (J-5 GŠ VS, 2012), Доктрина операција (ZOK GŠ VS, 2012), Доктрина логистике Војске Србије (J-4 GŠ VS, 2012), Доктрина телекомуникационо-информатичког обезбеђења Војске Србије (J-6 GŠ VS, 2012), Доктрина обуке Војске Србије (J-7 GŠ VS, 2012), Доктрина цивилно-војне сарадње Војске Србије (J-9 GŠ VS, 2012), Доктрина командовања Војском Србије (ZOK GŠ VS, 2012).

У Доктрини операција Војске Србије (ZOK GŠ VS, 2012) појам *урбане средине* наведен је двапут, на странама 16 и 24, у опису појава где је у хијерархијски старијим документима, Доктрини Војске Србије и Доктрини Копнене војске, коришћен појам *урбани простори* (Табела 3).

У Доктрини логистике Војске Србије (J-4 GŠ VS, 2012) *урбанизација* простора је наведена једном приказом на слици 6, приликом илустрације планирања развоја и просторног уређења инфраструктуре, као прве логистичке функције инфраструктуре у Војсци Србије (Табела 3).

У Доктрини телекомуникационо-информатичког обезбеђења Војске Србије (J-6 GŠ VS, 2012) наведен је појам *урбанистички планови*, и то једном на страни 68. Тиме се показује да телекомуникационо-информатичко обезбеђење Војске Србије има утицаја на израду просторних и урбанистичких планова у домену планирања телекомуникационих објеката и система (Табела 3).

Табела 3 – Приказ броја наведених појмова у функционалним доктринама Војске Србије

Појам	Доктрина управљања људским ресурсима Војске Србије	Обавештајна доктрина Војске Србије	Доктрина операција	Доктрина логистике Војске Србије	Доктрина планирања у Војсци Србије	Доктрина телекомуникационо-информатичког обезбеђења Војске Србије	Доктрина обуке Војске Србије	Доктрина цивилно-војне сарадње Војске Србије	Доктрина командовања Војском Србије
Урбани простор									
Урбане средине			2						
Урбанизација				1					
Урбанистички планови						1			

Анализом садржаја функционалних доктрина утврђено је да се тражени појмови не наводе у следећим документима:

- Доктрина управљања људским ресурсима Војске Србије (J-1 GŠ VS, 2012),
- Обавештајна доктрина Војске Србије (J-2 GŠ VS, 2012),
- Доктрина планирања у Војсци Србије (J-5 GŠ VS, 2012),
- Доктрина обуке Војске Србије (J-7 GŠ VS, 2012),
- Доктрина цивилно-војне сарадње Војске Србије (J-9 GŠ VS, 2012),
- Доктрина командовања Војском Србије (ZOK GŠ VS, 2016),
- Појмовник функционалних доктрина и доктрина видова Војске Србије (GŠ VS, 2012).

Пета група: правила и упутства

У петој групи анализираних докумената приказани су резултати претраге тражених појмова у најкарактеристичнијим основним правилима и упутствима о употреби Војске Србије, односно војних јединица, родова и служби (J-7 GŠ VS, 2013): **Правило о мобилизацији Војске Србије** (МО RS, 2010), **Борбеном правилу артиљерије – привремено** (Komanda KoV GŠ VS, 2013a), **Правилу бродске службе** (GŠ VS, 2010), **Правилу бригада Копнене војске** (Komanda KoV GŠ VS, 2014a), **Правилу специјална бригада – привремено** (Komanda KoV GŠ VS, 2014b), **Правилу артиљеријске бригаде – привремено** (Komanda KoV GŠ VS, 2013b), **Правилу територијалне бригаде – привремено** (KZO KoV GŠ VS 2014), **Правилу батаљон атомско-биолошко-хемијске одбране – привремено** (Komanda KoV GŠ VS, 2014c), **Правилу речна флотила – привремено** (Komanda KoV GŠ VS, 2014d), **Правилу пешадијска чета-вод** (KZO KoV GŠ VS, 2016b), **Правилу самоходна противоклопна батерија-вод** (KZO KoV GŠ VS, 2016d), **Правилу чета-вод инжењерије** (KZO KoV GŠ VS, 2016a), **Правилу ракетна батерија за противваздухопловна дејства „HEBA M1T“** (Komanda ViPVO GŠ VS, 2013), **Правилу ракетна батерија за противваздухопловна дејства малог домета** (KZO KoV GŠ VS, 2016c), **Правилу војник-одељење пешадије** (KZO KoV GŠ VS, 2016e) и **Упутству за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије** (J-5 GŠ VS, 2017).

У **Правилу о мобилизацији Војске Србије** (МО RS, 2010), појам *насеља* наведен је двапут у тачкама 133. и 135. Појам *насељена места* наводи се једном на страни 96. Појам *градови* наведен је трипут, на страни 96 и у тачки 115 – 2 навода. Појам *град* наведен је једном, у тачки 104 (Табела 4).

У **Борбеном правилу артиљерије – привремено** (Komanda KoV GŠ VS, 2013a) појам *насељено место* је наведен 26 пута, у тачкама 92, 297, 320 – 4 пута, 322, 394, 395 – 2 пута, 396 – 3, 397 – 2, 428, 434 – 2, 435, 437 – 2, 448, укључујући наводе у садржају – 2 пута и насловима испред тачака 394. и 434 (Табела 4).

У **Правилу бродске службе** (GŠ VS, 2010) појам *насељено место* наведен је 2 пута, у тачкама 28. и 58, а појам *градска лука* једном, у тачки 216 (Табела 4).

У **Правилу бригада Копнене војске** (Komanda KoV GŠ VS, 2014a) појам *урбане средине* наведен је двапут, у тачкама 456. и 480, *урбане целине* једном у тачки 464. и *урбани центри* једном у тачки 450. Појам *насељена места* се наводи осамдесет пута у тачкама: 79, 179. – 2 навода; 195, 235, 298. – 10 навода; 299. – 3 навода; 300. – 3 навода; 301, 302. – 2 навода; 303, 318. – 2 навода; 319, 393, 412. – 5 навода; 413. – 6 навода; 414. – 4 навода; 415. – 7 навода; 416. – 2 навода; 418. – 2 навода; 419. – 4 навода; 421. – 3 навода; 422, 423. – 4 навода; 432, 419. – 4 навода; 421. – 3 навода; 422, 423. – 4 навода; 432, 452, 457, 460. – 2 навода; 462, 482, 452, 457, 460. – 2 навода; 462, 482, 486. – 2 навода; 513, 522, 528. – 2 навода. У поглављима је наведен 2 пута (испред тачке 298. и 412), у садржају 2 пута и у опису 1. слике у тачки 298. Појам *насеља* је наведен једном у тачки 432. (Табела 4).

Сажето приказано у Правилу бригада Копнене војске (Komanda KoV GŠ VS, 2014a) појам *насељена места* употребљен је 87 пута (укључујући 6 навода у насловима, садржају и опису слике); *урбане средине* су наведене 2 пута, *урбане целине* једном и *урбани центри* једном.

У **Правилу специјална бригада – привремено** (Komanda KoV GŠ VS, 2014b) појам *насељена места* наведен је једном, у тачки 119, појам *насељено* једном, у тачки 121, појам *насељеност* једном у тачки 189, појам *насеља* једном, на страни 92, а појам *село* једном на страни 92 (Табела 4).

У **Правилу артиљеријске бригаде – привремено** (Komanda KoV GŠ VS, 2013b) појам *насељена места* наведен је 44 пута у тачкама 213, 237 – 3 навода, 294, 298 – 4 навода, 299 – 2 навода, 303, 343, 256 – 2 навода, 357 – 10 навода, 358, 359 – 8 навода, 373, 374, 375, 376, и на странама 145 и 146, укључујући наводе у садржају – 2 навода, и насловима испред тачака 298. и 256 (Табела 4).

У **Правилу територијалне бригаде – привремено** (KZO KoV GŠ VS 2014), појам *насељена места* наведен је 70 пута у тачкама 30, 167, 484 – 2 навода, 485 – 4 навода, 486 – 3 навода, 487, 488 – 2 навода, 489, 490 – 4 навода, 491 – 2 навода, 492, 520, 526, 627, 649 – 2 навода, 650 – 4 навода, 651 – 4 навода, 652 – 7 навода, 653 – 3 навода, 654 – 4 навода, 655 – 2 навода, 656 – 2 навода, 657 – 2 навода, 658, 659 – 3 навода, 660 – 2 навода, 661, 662 – 2 навода, 664 – 2 навода, 665 – 2 навода, 685, 820. Појам *насеља* наведен је 8 пута, у тачкама 484, 694, укључујући наводе у садржају – 2 навода, и насловима испред тачака 484. и 649, као и у насловима шема 17 и 24. Појам *град* наведен је 5 пута, у тачкама 145, 650, 653, укључујући један навод у садржају, и наслову испред тачке 649 (Табела 4).

У **Правилу батаљон атомско-биолошко-хемијске одбране – привремено** (Komanda KoV GŠ VS, 2014c) појам *урбано окружење* наведен је једном, у тачки 8, док је појам *насељено место* наведен једном, у тачки 7 (Табела 4).

Табела 4 – Приказ броја наведених појмова у правилима бригада (флотила) – батаљон (дивизион)

Појам	Правило о мобилизацији Војске Србије (2010)	Борбено правило артиљерије – привремено (2013)	Правило бродске службе (2010)	Правило бригада КоВ ВС – привремено (2014)	Правило специјална бригада – привремено (2014)	Правило артиљеријске бригаде – привремено (2013)	Правило територијалне бригаде – привремено (2013)	Правило речна флотила – привремено (2014)	Правило батаљона АБХО – привремено (2014)	Правило ракетна батерија за противваздухопловна дејства "НЕВА М1Т" (2013)	Правило ракетна батерија за противваздухопловна дејства малог домета (2016)
Урбани простор											
Урбано окружење									1		
Урбане средине				2							
Урбане целине				1							
Урбани центри				1							
Села					1					2	
Град(ови)	4						5				1
Градска лука			1								
Градска мрежа										4	
Насељено место(а)	1	22	2	87	1	44	70		1	6	7
Насеље(а)	2	2		1	1		8				
Насељеност (насељено)					2						

У **Правили речна флотила – привремено** (Komanda KoV GŠ VS, 2014d), нису навођени појмови који се односе на истраживане просторе (Табела 4).

У **Правили пешадијска чета-вод** (KZO KoV GŠ VS, 2016b) појам *урбано окружење* наведен је једном, у тачки 48. Појам *насеља* наведен је 2 пута, у тачки 390. и 393, док су *насељена места* појам који се наводи 54 пута (укључујући 5 навода који се налазе у насловима – 2 пута (испред тачке 239. и 373), садржају – 2 пута и опису слике – 1 пут). *Насељена места* наведена су у тачкама: 66, 153, 239 – 3 навода, 240, 241, 242, 243, 245 – 4 навода, 246, 247, 248, 373 – 4 навода, 374 – 2 навода, 375 – 4 навода, 377, 378 – 2 навода, 379, 381 – 2 навода, 383 – 2 навода, 383, 385, 386 – 2 навода, 387, 406, 409, 493, 494, 517 (Табела 5).

У **Правили самоходна противоклопна батерија-вод** (KZO KoV GŠ VS, 2016d) појам *урбане средине* наведен је једном, на страни 95. Појам *насељена*

места наводи се 30 пута у тачкама 7, 11, 145, 148, 149 – 4 пута, 151, 161, 170, 190, 191, 192, 193, 264 – 3 пута, 265, такође и на странама 95 и 96, укључујући наводе у садржају, 2 пута, у наслову 2 пута испред тачака 149. и 191, као и у шемама – 4 навода у наслову шеме 7, 7а, 11, 11а (Табела 5).

У **Правилу чета-вод инжењерије** (KZO KoV GŠ VS, 2016а) појам *насељена места* наведен је 6 пута у тачкама 6, 58, 158, 160, 248, као и на страни 86 (Табела 5).

У **Правилу ракетна батерија за противваздухопловна дејства „НЕВА М1Т“** (Komanda ViPVO GŠ VS, 2013) појам *насељена места* наведен је 6 пута у тачкама 25 – 2 навода, 234 – 2 навода и 262. Појам *градска мрежа* наведен је 4 пута у тачкама 74, и странама 174 – 2 навода, 175. Појам *село* наведен је 2 пута на странама 179 и 153 (Табела 5).

У **Правилу ракетна батерија за противваздухопловна дејства малог домета** (KZO KoV GŠ VS, 2016с) појам *насељено место* наведен је 7 пута у тачкама 73 – 4 навода и 115, укључујући навод у садржају и наслову испред тачке 73. Појам *градови* наведен је једном, у тачки 115 (Табела 5).

У **Правилу војник-одељење пешадије** (KZO KoV GŠ VS, 2016е) појам *урбани простор* није употребљен, док је појам *насељена места* наведен 13 пута у тачкама: 52, 75, 130, 179, 182, 206 – 3 навода, 207, 266, 279, 311, 330 (Табела 5).

У **Упутству за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије** (J-5 GŠ VS, 2017) појам *урбанизација* наведен је једном, појам *насељено место* – 3 пута и појам *операција у урбаном окружењу* – једном (Табела 5).

Табела 5 – Приказ броја наведених појмова у правилима чета (батерија) – вод-одељење и упутствима

Појам	Правило пешадијска чета – вод (2016)	Правило самоходна противовоклопна батерија – вод (2016)	Правило чета – вод инжењерије (2016)	Правило војник – одељење пешадије (2016)	Упутство за оперативно планирање и рад команди – штабова (2017)
Урбани простор					
Урбане средине		1			
Урбанизација					1
Урбано окружење	1				1
Насељено место(а)	54	30		13	3
Насеље(а)	2				

Изводећи укупну анализу налаза уочено је да је појам *урбани простор* наведен само у основној доктрини Војске Србије (другој групи) и Доктрини Копнене војске (трећа група), док је у хијерархијски нижим функционалним доктринама (четвртој групи) био замењен појмовима *урбане средине*, *урбанизација* и *урбанистички планови*. У петој групи наводе се појмови *урбано окружење*, *урбане средине*, *урбанизација*, *урбане целине*, *урбани центри*, као и појмови попут: *села*, *градови*, *градска лука* и *градска мрежа*. У петој групи се, у односу на појмове *урбано*, *градско* или *сеоско*, много чешће наводе појмови *насељена места*, *насеља*, *насељености*, *насељене области* и *насељена подручја*.

Укратко, уочен је тренд, кроз број навода, да са број термина који садрже придев „урбано” смањује (и нестаје), уместо да се повећава, у документима који су по хијерархији нижи од основне доктрине Војске Србије. Са удаљавањем од основног доктринарног документа повећава се број навода *насељено* и још чешће *насељена места*, те је зато и потражено прецизно одређење.

Одређење појмова „урбани простори” и „насељена места”

Поред појма *урбани простори*, наведеног у Доктрини Војске Србије, и *насељена места* који се, чешће од осталих, појављује у већини доктринарних докумената Војске Србије (нарочито најнижих нивоа), јавља се и појам *урбана средина* који је свеобухватнији од појма *урбани простор*. Појам *средина*, у најопштијем смислу, представља окружење или услове који имају утицај на човеков рад и делатност (Cambridge University Press, 2003). У географском смислу појам *средина* најчешће се користи у контексту утицаја природних и вештачких фактора на човека, али и обратно (Galea et al., 2007).

Овакав налаз је захтевао да се обухват истраживања прошири изван стратешко-доктринарних докумената Војске Србије, па је анализа садржаја проширена на доступна доктринарна документа Организације северноатлантског споразума (енгл. *North Atlantic Treaty Organization*, скр. НАТО) (Ness & Cope, 2021; Hagen, 2022) и Организације Уговора о колективној безбедности (рус. *Организация Договора о коллективной безопасности*, скр. ОДКБ) (Довгань & Розанов, 2010).

У документу Организације северноатлантског споразума одређење појма који би се односио на *урбане просторе* утврђено је у Савезничкој здруженој публикацији: *Урбана тактика Северноатлантског савеза („АТФ-99 Urban Tactics NATO”)* (NATO Standardization Office [NSO], 2020), где је под појмом *урбана подручја* (urban area) наведено да се он односи на: градове са приградским насељима, зградама и осталом инфраструктуром и системима који омогућавају да урбани простор функционише (струја, вода, транспорт, отпад, храна и др.), заједно са становништвом које живи и ради у тим подручјима (Jurišić, 2022). Одређење са истим елементима наводи се и у правилу оружаних снага Сједињених америчких држава „Здружене урбане операције” из 2013. године (Joint urban operations JP 3-06) (Department of the Army, Department of the Navy, 2013),

где се урбано окружење, односно *урбано подручје* (енг. urban environment, urban area) одређује као урбано тројство састављено од сложеног физичког терена који је направио човек (изграђених објеката); популације значајне величине и густине и различитих друштвено-културних група (становника) и инфраструктуре (Конаев, 2019).

У доктринарним документима оружаних снага држава чланица Организације Уговора о колективној безбедности утврђено је да се у широкој употреби користи појам *насељено место* (рус. населенный пункт) (Котов, & Афонин, 2023). Јасно одређење је наведено у Земљишном законнику Руске Федерације, где је одређено да се као територија насеља признаје земљиште које користе људи, а намењено је за изградњу и развој насеља (Земельный кодекс Российской Федерации, 2023: 83). Најцитиранија дефиниција налази се у Великој совјетској енциклопедији, у којој је одређено: *насељено место је основна јединица насељавања људи, где су сконцентрисани и материјални облици њиховог становања – објекти. Суштинска одлика насеља је сталност његовог коришћења као станишта константно или сезонски из године у годину* (Владимиров & Пархоменко, 2012).

У доктринарним документима Војске Србије, *насељена места* нису дефинисана, иако су у честој употреби у документима пете групе (), али је у „Закону о територијалној организацији Републике Србије“ (Nарodna skupština, 2020) констатовано да се *насељена места одређују као „део територије општине које има изграђене објекте за становање и привређивање; основну комуналну инфраструктуру и друге објекте за задовољавање потреба становника који су ту стално настањени“* (Табела 6).

Одређење које се за *насељена места* наводи у „Закону о територијалној организацији Републике Србије“ (Nарodna skupština, 2020) суштински се поклапа са одређењем насељених места које се користи у документима оружаних снага држава чланица Организације Уговора о колективној безбедности и одређењем *урбаних простора* које користе оружане снаге Организације северноатлантског споразума. Раздвајањем на делове дефиниција *урбаног простора* и *насељеног места* и њиховом упоредном анализом јасно су уочене њихове сличности у одређењу у три битне целине (Табела 6).

Табела 6 – Упоредна анализа одређења појма *урбана средина* и *насељено место*

	Под урбаним простором (енг. urban area) подразумевају се	Насељено место је део територије општине које има	Насељено место (рус. населенный пункт)
1)	градови са приградским насељима, зградама	изграђене објекте за становање и привређивање	... и материјални облици њиховог становања – објекти.

	Под урбаним простором (енг. urban area) подразумевају се	Насељено место је део територије општине које има	Насељено место (рус. населенный пункт)
2)	и осталом инфраструктуром и системима који омогућавају да урбано подручје функционише	основну комуналну инфраструктуру и друге објекте за задовољавање потреба	Суштинска одлика насеља је сталност његовог коришћења као станишта, константно или сезонски из године у годину.
3)	заједно са становништвом које живи и ради у тим подручјима	становника који су ту стално настањени	Насељено место је основна јединица насељавања људи, где су они сконцентрисани...
	Извори:		
	Urban Tactics NATO (АТР-99, 2020)	Закон о територијалној организацији Републике Србије („Службени гласник Републике Србије”, број 129/2007, 18/2016, 47/2018 и 9/2020 – др. закон), члан 5)	Большая советская энциклопедия (2012)

Поређењем у табели 6 уочава се да појам *урбано подручје* представља суштински еквивалент појму *насељено место* који је дефинисан у прописима Републике Србије и активно се користио до објављивања Доктрине Војске Србије, 2010. године. За разлику од појма *урбани простор*, који није развијен у хијерархијски нижим доктринама, појам *насељено место* је у истом контексту остао да се користи у доктринарним документима најнижих нивоа Војске Србије

Закључак

Истраживањем које је изведено анализом садржаја стратегијских и доктринарних докумената Војске Србије утврђено је да се за географску целину која обједињава објекте, становништво и инфраструктуру не користи један, стандардизовани појам.

У Доктрини Војске Србије, започето навођење појма *урбани простор*, услед недефинисања његовог значења, доводи до појаве да се у хијерархијски нижем доктринарном документу – Доктрини Копнене Војске (2012), поред појма *урбани простор* почињу наводити и појмови *урбано окружење*, *насељено место* и *насеље* за потпуно исту појаву. У шест од девет функционалних доктрина не наводе се ови појмови из докумената виших нивоа, већ се користе нови појмови, као што су: урбанистички планови, урбанизација и урбане средине.

Уочен је тренд да се спуштањем у хијерархији доктринарних докумената, смањује и број навођених појмова који садрже придеве „урбано”, „градско”, па чак и „сеоско” и „рурално”, и да их замењује већи број појмова који се односе на *насељено место*, као што су: „насеље”, „насељеност” и „насељене области”.

У истраживању дефиниција најважнијих и најчешће коришћених појмова открито је да је појам *насељена места*, за разлику појма *урбани простори*, одређен „Законом о територијалној организацији Републике Србије”. То знатно олакшава употребу појма и разумевање ових географских целина у Републици Србији са основе која је потребна Војсци Србије да истражи и побољша успешност извршавања својих мисија и задатака.

Сви навођени појмови имају своја значења у широј или ужој научној и стручној литератури, али збуњује њихова употреба, јер дефиниције појмова нису наведене у тим документима, већ се претпоставља њихово значење. За кориснике би било много једноставније да се у доктринарним документима појмови јединствено одреде стандардом и усагласе на свим нивоима. Употреба појмова који су одређени законима Републике Србије свакако би олакшала тумачење и не би долазило до мешања традиционалног и законом дефинисаног појма *насељено место*, са појмовима који се користе у научној и популарној литератури, попут: *урбани простор*, *урбана средина*, *урбано окружење* и других (енг. urban area, urban space, urban environment). За све ове појмове ни у научној литератури не постоји јединствени став који би се прихватио као стандардан.

Литература

[1] Cambridge University Press (2003) *Cambridge Advanced Learners Dictionary*, UK: Cambridge.

[2] Department of the Army, Department of the Navy (2013) Joint Urban Operations (JP 3-06). https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/pubs/jp3_06.pdf.

[3] Dorrell, David; Henderson, Joseph; Lindley, Todd; and Connor, Georgeta, „Introduction to Human Geography (2nd Edition)” (2019). Geological Sciences and Geography Open Textbooks. 2. <https://oer.galileo.usg.edu/geo-textbooks/2>

[4] Генералштаб Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [ГШ ВС] (2010), Правило бродске службе. Дирекција за издавачку и библиотечко-информациону делатност. Војноиздавачки завод. Београд. Војна штампарија. 160.

[5] Генералштаб Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [ГШ ВС] (2012), Појмовник функционалних доктрина и доктрина видова Војске Србије. Медија центар „Одбрана”. Војна штампарија. Београд. 61.

[6] Elfversson, E., & Höglund, K. (2021a). Are armed conflicts becoming more urban?. *Cities*, 119, 103356.

[7] Elfversson, E. (2021b). Cities and armed conflict: A systematic urban-rural coding of UCDP conflict events data. *Data in brief*, 39, 107554.

[8] Команда Копнене војске Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Команда КоВ ГШ ВС] (2012), Доктрина Копнене војске (Л-0). Медија центар „Одбрана”. Београд. Војна штампарија. 126.

[9] Команда Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [КоВ ГШ САС] (2013а), Борбена владавина артиљерије – привремена (КоВ-4, Л-1-0). 108.

[10] Команда Копнене војске Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Команда КоВ ГШ ВС] (2013б), Правило артиљеријске бригаде – привремено (КоВ-6, Л-0-2). Београд. 173.

[11] Команда Копнене војске Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Команда КоВ ГШ ВС] (2014а), Правило бригада Копнене војске привремено (КоВ-05), Медија центар „Одбрана”. Београд. Војна штампарија. 232.

[12] Команда Војске Генералштаба Оружаних снага Србије Министарства одбране Републике Србије [Команда КОВ ГШ ВС] (2014б), Влада специјална бригада - привремена (КоВ-07, Л-0-3). Београд. 105.

[13] Команда Копнене војске Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Команда КоВ ГШ ВС] (2014с), Правило батаљон атомско-биолошко-хемијске одбране – привремено (КоВ-9, Л-0-5). Београд. 62.

[14] Команда Војске Оружаних снага Србије Министарства одбране Републике Србије [КоВ ГШ САС] (2014д), Владавина речне флотиле – привремено (КоВ-08, Л-0-4). Београд. 99.

[15] Команда за обуку Генералштаба Оружаних снага Србије Министарства одбране Републике Србије [ЦЦО КоВ ГШ ВС] (2014), Територијална бригада – привремена владавина (КЗО-01, Т-0-1). 213.

[16] Команда за обуку Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије Србије [КЗО КоВ ГШ ВС] (2016а), Правило чета-вод инжењерије (КЗО-39/2, Л-0-1.3.1), Београд. 103.

[17] Команда за обуку Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [КЗО КоВ ГШ ВС] (2016б) Правило пешадијска чета – вод (КЗО-40/2, Л 0-1.1.1), Београд. 165.

[18] Команда за обуку Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије Србије [КЗО КоВ ГШ ВС] (2016с), Правило ракетна батерија за противваздухопловна дејства малог домета (КЗО-41/2, Л-0-6.1), Београд. 61.

[19] Команда за обуку Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије Србије [КЗО КоВ ГШ ВС] (2016д), Правило самоходна противоклопна батерија – вод (КЗО-42, Т 0-1.1). 111.

[20] Команда за обуку Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [КЗО КоВ ГШ ВС] (2016е), Правило војник-одељење пешадије (КЗО – 43, Л 0–1.5), Београд

[21] Команда ваздухопловства и противваздухопловне одбране Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Команда ВиПВО ГШ ВС] (2012) Доктрина Ратног ваздухопловства и противваздухопловне одбране Војске Србије (А-0), Медија центар „Одбрана“. Војна штампарија. Београд. 102.

[22] Команда ваздухопловства и противваздухопловне одбране Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Команда ВиПВО ГШ ВС] (2013), Правило ракетна батерија за противваздухопловна дејства „НЕВА М1Т“ (ВиПВО-8, А-0-2.3), Београд. Медија центар „Одбрана“. 200.

[23] Konaev, M. (2019). *The future of urban warfare in the age of megacities*. Institut français des relations internationales. Paris.

[24] Galea, S., Ompad, D. C., Galea, S., & Vlahov, D. (2007). Urbanicity, urbanization, and the urban environment. *Macrosocial determinants of population health*, 53-69.

[25] Hills, A. (2001) Can we fight in cities?. *The RUSI Journal* 146(5), 6-10.

[26] Höglund, K., Melander, E., Sollenberg, M., & Sundberg, R. (2016). Armed conflict and space: exploring urban-rural patterns of violence. In *Spatializing Peace and Conflict: Mapping the Production of Places, Sites and Scales of Violence* (pp. 60-76). London: Palgrave Macmillan UK.

[27] Jurišić, D. (2022). The challenges of military operations in urban areas. *Vojno delo*, 74(2), 75-94. DOI broj: 10.5937/vojdela2202075J, /77.1

[28] Министарство одбране Републике Србије [МО РС] (2010) Правило о мобилизацији Војске Србије. Медија центар „Одбрана“. Војна штампарија. Београд. 128.

[29] NATO Standardization Office [NSO] (2020) Urban Tactics NATO (ATP-99). Allied Tactical Publication. Edition B. Version 1.

[30] Народна скупштина Републике Србије [Народна скупштина]. (2019а). Стратегија националне безбедности Републике Србије [Strategy of National Security of the Republic of Serbia]. (Службени гласник Републике Србије, бр. 94/2019. <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/strategija/2019/94/2>).

[31] Народна скупштина Републике Србије [Народна скупштина] (2019b). Стратегија одбране Републике Србије [Strategy of Defence of the Republic of Serbia]. (Службени гласник Републике Србије, бр. 94/2019. <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/strategija/2019/94/1>).

[32] Народна скупштина Републике Србије [Народна скупштина] (2020). Закон о територијалној организацији Републике Србије [Law on Territorial Organization of the Republic of Serbia]. (Службени гласник Републике Србије, бр. 129/2007, 18/(2016) 47/2018 и 9/2020 – др. закон. <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2007/129/1/reg>).

[33] Ness, I., & Cope, Z. (Eds.). (2021). *The Palgrave encyclopedia of imperialism and anti-imperialism*. Cham: Springer International Publishing. <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/70552/1/93.pdf.pdf>

[34] Одељење за цивилно-војну сарадњу (Ј-9) Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Ј-9 ГШ ВС] (2012), Доктрина цивилно-војне сарадње Војске Србије (Ј-9-0) -9, Медија центар „Одбрана“. Војна штампарија. Београд. 42.

[35] Ostojić, M. M., Karavidić, Z. M., & Projović, D. M. (2017). The impact of doctrine and concepts on the development of the Serbian Armed Forces capabilities. *Vojno delo*, 69(8), 321-340.

[36] Perinić, L. (2010). Urbani prostor i kognitivizam. *Ostalo: Journal of Cultural Studies*, (1st), 103-109.

[37] Република Србија (2010) Доктрина Војске Србије. Медија центар „Одбрана”. Београд. Војна штампарија. Београд. 120.

[38] Терзић Р. М., Добрић Д., Булатовић Н. (2018) „Обавештајна припрема бојишта и моделовање употребе снага за операције у урбаним срединама”, Војно дело, Београд, бр. 6.

[39] Управа за људске ресурсе (Ј-1) Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Ј-1 ГШ ВС] (2012), Доктрина управљања људским ресурсима Војске Србије (Ј-1-0). Медија центар „Одбрана”. Војна штампарија. Београд. 68.

[40] Управа за логистику (Ј-4) Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Ј-4 ГШ ВС] (2012), Доктрина логистике Војске Србије (Ј-4-0). Медија центар „Одбрана”. Војна штампарија. Београд. 87.

[41] Управа за обуку и доктрину (Ј-7) Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Ј-7 ГШ ВС] (2012), Доктрина обуке Војске Србије (Ј-7-0). Медија центар „Одбрана”. Војна штампарија. Београд. 78.

[42] Управа за обуку и доктрину (Ј-7) ГШ ВС Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Ј-7 ГШ ВС] (2013), Упутство за израду доктринарних докумената у Војсци Србије (УОИД-3), Медија центар „Одбрана”, Војна штампарија, Београд. (Измењено и допуњено у складу са: Управа за обуку и доктрину (Ј-7) ГШ ВС Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије (2015), Упутство о изменама и допунама упутства за израду доктринарних докумената у Војсци Србије (УОИД -3 /1 -1), 84).

[43] Управа за обуку и доктрину (Ј-7) Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Ј-7 ГШ ВС] (2014) „Развој концепата у Војсци Србије”. Београд. 11.

[44] Управа за односе са јавношћу Министарства одбране Републике Србије [УОЈ ГШ ВС] (2012), Упутство за израду и коришћење војне литературе (У-ОЈ-1). Библиотека „Војна књига”. Београд. 105.

[45] Управа за планирање и развој (Ј-5) Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Ј-5 ГШ ВС] (2012), Доктрина планирања у Војсци Србије (Ј-5-0). Медија центар „Одбрана”. Војна штампарија. Београд. 116.

[46] Управа за планирање и развој (Ј-5) Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Ј-5 ГШ ВС] (2017), Упутство за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије – привремено (У-ПиР-7/2, Ј-5-1).

[47] Управа за стратегијско планирање Сектора за политику одбране Министарства одбране Републике Србије [УСП СПО МО РС] (2010), Бела књига одбране Републике Србије. Медија центар „Одбрана”. Војна штампарија. Београд. 172.

[48] Управа за телекомуникације и информатику (Ј-6) Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Ј-6 ГШ ВС] (2012), Доктрина телекомуникационо-информатичког обезбеђења Војске Србије (Ј-6-0), Медија центар „Одбрана”. Војна штампарија. Београд. 78.

[49] Управа за обавештајно-извиђачке послове (Ј-2) Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Ј-2 ГШ ВС] (2012), Обавештајна доктрина Војске Србије (Ј-2-0). Медија центар „Одбрана”. Војна штампарија. Београд. 72.

[50] Здружена оперативна команда Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [ЗОК ГШ ВС] (2012) Доктрина операција Војске Србије (Ј-3-0). Медија центар „Одбрана”. Војна штампарија. Београд. 88.

[51] Здружена оперативна команда Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [ЗОК ГШ ВС] (2016), Доктрина командовања у Војсци Србије – привремена (Ј-3.1). Медија центар „Одбрана”. Војна штампарија. Београд. 66.

[53] Владимиров, О. А., & Пархоменко, А. А. (2012). Большая советская энциклопедия. *Научное издательство Большая Российская энциклопедия*, (30).

[53] Довгань, Е. Ф., & Розанов, А. А. (2010). *Организация Договора о коллективной безопасности (2002-2009 гг.)*. Kovčeg

[54] Hagen, A. J. (2022). *The North Atlantic Treaty Organization and cross-cultural competence: A wolf in sheep's clothing? Cross-cultural competence in NATO and its missions*. Universitätsverlag Potsdam.

[55] Котов, О. А., & Афонин, С. В. (2023). Особенности организации противовоздушной обороны населенных пунктов. *Военная мысль*, (6), 80-83.

[56] „Земельный кодекс Российской Федерации” от 25.10.2001 N 136-ФЗ (ред. от 04.08.2023) (с изм. и доп., вступ. в силу с 15.08.2023), 25 октября 2001 года N 136-ФЗ, ст. 83.

Резиме

Оружане снаге кроз доктрине исказују идеје и начела у препознавању елемената садашњих и будућих оружаних сукоба. Иако се модерни оружани сукоби све више одвијају у градовима и селима, проблем представља то што у документима Војске Србије недостају њихови јединствени и прецизни описи. Зато је спроведено истраживање чији је предмет био усмерен на употребу појмова који се односе на урбане просторе и насељена места, са утврђивањем њихове конзистентности у доктринарним документима Војске Србије. Ограниченим циљем истраживања, а без претензија да се овде наведени појмови дефинишу, у доктринарним документима Војске Србије је утврђено како и колико се они користе, како би се помогло у јасном сагледавању проблема и подстакло разјашњавање чињеница и усаглашавање у даљим истраживањима.

Анализом садржаја докумената утврђено је да је у Доктрини Војске Србије из 2010. године појам „урбани простор” издвојен у односу на друге просторе, али и да није дефинисан ни у том нити у било ком другом нижем документу Вој-

ске Србије. У доктринама нижег нивоа, термин „насељено место” се ретко користи или се користе слични термини са префиксом „урбано”.

У односу на појам урбани простори, у хијерархијски нижим доктринарним документима Војске Србије, најчешће је у употреби појам „насељена места”, који, као и претходни, није дефинисан у документима Војске Србије, али јесте у државном пропису, и то у Закону о територијалној организацији Републике Србије.

Кључне речи: *урбани простори, урбане средине, урбано окружење, урбана подручја, насељена места, доктринарна документа, Војска Србије, оружани сукоби*

© 2023 Аутори. Објавило *Војно дело* (<http://www.vojnodelo.mod.gov.rs>). Ово је чланак отвореног приступа и дистрибуира се у складу са лиценцом Creative Commons (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

